

13. teema: John Locke`i epistemoloogia.

Probleemsituatsioon. Uusajal leidis euroopalikus tsivilisatsioonis aset palju olulisi muutusi. Üheks kõige mõjukamaks nende seas oli kaasaegse loodusteaduse süünd. Kui keskaeg tundis kahte “instanti”, mis tegelesid tõega – teoloogia ja filosoofia –, siis nüüdsest on selliseid kolm – teoloogia, filosoofia ja loodusteadus. Viimase puhul on tegemist teadmise tüübiga, mida varasem mõtlemine ei tundnud. See on matemaatiline, eksperimentaalne ja loodusliku maailma kontrollimisele ning praktilistes sihtides ümberkujundamisele suunatud teadmine. Samas näib paljudele uues loodusteaduses uute vahenditega teostuvat teatud osa vanast ideaalist: oleva enda põhijoonte tingimatult usaldusväärse tunnetuse ideaalist. Uue teadmisetüübi praktilis-tehnilise rakendamise edukus tõstab antud teadmise autoriteeti avaliku arvamuse silmis.

Filosoofia jaoks oli neis tingimustes oluline leida endale kohane positsioon tekkiva loodusteaduse suhtes. Filosoofia ja loodusteaduse vahekorra määratlemine kujuneb uusaegse filosoofia üheks läbivaks teemaks. Samas saab intellektuaalsele avalikkusele aja möödudes üha enam selgeks ka see, et varasemal traditsioonilisel filosoofial on uue loodusteadusega raske konkureerida seal, kus nende käsitlusala osaliselt kokku langevad – empiirilise ontoloogia vallas. Kuigi uus loodusteadus toetus mõningatele antiikfilosoofia õpetustele – nagu näiteks atomism või Platoni käsitlus, mis tegi matemaatika loodusprotsesside mõistmise võtmeks – andis ta neile ideedele täiesti uue vormi ja sisu. Nii saab tegelikkuse struktuuri esitamise ülesanne nüüdsest üha enam loodusteaduste ja mitte filosoofia ülesandeks.

Filosoofia distsipliinidest, mille seas senini oli domineerinud ontoloogia, nihkub eelpool osutatud asjaolude tõttu esiplaanile epistemoloogia. Kui küsimus olemisest – sellest, mis tõeliselt on – jääb, nagu paistab, üha suuremas ulatuses matemaatilise loodusteaduse käsitleda, siis kerkib filosoofiliste küsimuste keskel esiplaanile epistemoloogiline küsimus: milline teadmine on usaldusväärne, kuidas kindlustada ja põhjendada olemasoleva või taotletava teadmise usaldusväärsust? Eelkõige on sealjuures vaatluse all just loodusteaduslik teadmine, ja küsimus kuidas põhjendada loodusteaduslike väidete objektiivset kehtivust. See filosoofilise temaatika raskuskeskme nihkumine ontoloogialt epistemoloogiale teostub aga pikkamööda ja 17. sajandil pretenderib filosoofia veel jätkuvalt teadmisele niisuguste mittekogemuslike olemisvaldkondade kohta nagu jumal või surematu hing. Kui selle modifitseerunud rõhuasetusega filosoofilise küsitluse ja mõtiskluse jaoks säilitatakse nimetus “metafüüsika”, mis aristootelliku skolastika domineerimise sajanditel oli saanud nimetuse “filosoofia” sünonüümiks, siis tähistas see nimetus mitte niivõrd õpetust “oleva kui oleva” printsiipidest, kui pigem õpetust inimteadmise ja tunnetuse kõrgeimatest printsiipidest.

John Locke (1632-1704) õppis Oxfordis arstiteadust ja loodusteadusi, tundes iseäranis huvi keemia vastu. Ta oli hästi tuttav nii uue teaduse saavutuste kui ka selle väljapaistvate esindejatega, teiste seas näiteks “keemia isa” Robert Boyle`i ning ajastu suurima loodusteadlase Isaac Newtoniga. Kuid kolmekümnendate eluaastate keskel astus ta oma aja juhtiva poliitikategelase, Shaftesbury krahvi teenistussening oli sealpeale haaratud kaasaja vägagi tormilise poliitikaelu keerisesse. Tolleaegsed poliitilised veelahkmed kulgesid üsnagi paralleelselt religioossete eristustega erinevate kirikute vahel. Nii pidi poliitik 17. sajandil paratamatul sekkuma konfessioonide-vahelistesse vaidlustesse religioossete ja teoloogiliste teemade üle.

Locke`i filosoferimine kujutas endast püüet ratsionaliseerida praktikat selles laias mõttes, mis hõlmas nii religioosset, poliitilist ja majanduslikku praktikat. Selle üldise eesmärgiseade kontekstis käsitleb Locke ka epistemoloogilist problemaatikat, mille esitamisega antud loeng piirdubki. Oma epistemoloogia-alase peateose “Essee inimõistusest” (1690) eessõnas sõnastab ta osutatud püüdluse teostamise juhtmõtte järgmiselt: “Minu arvates on esimeseks sammuks nende probleemide lahendamise poole, millega inimvaimul kindlapeale tuleb kokkupõrkuda, iseenda mõistuse uurimine, iseenda jõudude ja selle uurimine, milleks need on rakendatavad”. Kogu oleva laia valdkonna käsitlemine, mis senini oli olnud justkui iseenesestmõistetavalt tunnetuse ülesandeks, ei saa Locke`i väitel olla niikaua edukas, vaid vastupidi, tekitab intellektuaalset frustratsiooni ja skeptitsismi, kui ei ole lahendatud osutatud ülesanne. Nii seabki tema epistemoloogia endale kahesuguse ülesande. Esiteks peab see

piiritlema tolle valdkonna, mille piires on võimalikud mõttekad küsimusepüstitused, millega ühtlasi on seatud ka ülesanne piiritleda see valdkond, mille raames mõttekalt vastatavaid küsimusi ei saa püstitada. Teiseks on epistemoloogia ülesandeks tunnetuse põhjendatuse kriteeriumite väljaselgitamine. Viimati nimetatud ülesanne on tähtsam, kuna koos selle lahendamise, on lahendatud ka esimene ülesanne.

Epistemoloogilised aluseisukohad. Locke pidas luhtunuks Descartes`i poolt esindatud nn. ratsionalistlikku teed teadmise võimalikkuse seletamisele ja pidi seega leidma samale probleemile oma seletuse. Ratsionalismi esindajad olid eeldanud, et igasuguse üldkehtiva teadmise aluseks on ratsionaalselt evidentsed printsiibid. Kuigi Descartes`i ja Newtoni loodusteaduslikud vaated olid erinevad, lähtusid mõlema loodusteadlase pooldajad veendumusest, et füüsika poolt kindlakstehtavad tegelikkuse seosed on ratsionaalselt transparentsed. Locke loobus põhimõtteliselt sedalaadi pretensioonidest. Tema arusaama kohaselt ei ole loodusteaduste asi mitte loodusliku maailma seoste olemust mõista, vaid neid seoseid üksnes sobivatele seaduslaadsetele eeldustele toetudes seletada. Ta loobub ratsionalismi taotlusest teha kogemuskogemused intelligiibliteks. Kui aga "teadmine" ei tähenda enam "ratsionaalselt transparentseks tegemist", tuleb küsida, mis tähendus sellel väljendil siis on. Locke liigub antud küsimusele vastust otsides selles suunas, et teaduslik teadmine on vaatlusele ja eksperimendile toetuvate faktide hüpoteetiline seletamine ega esita pretensiooni asjade tegeliku olemuse esiletoomisele.

Tema opositsioon ratsionalistlikule epistemoloogiale ilmneb selgesti teesis, et faktuaalse sisuga väited ei ole kunagi ratsionaalselt evidentsed ega ka mitte ratsionaalselt evidentsetest väidetest tuletatavad, vaid põhinevad alati kogemusele. Kui nad on üldised, siis peavad nad kujutama endast empiirilise üldistuse tulemust. Mitte mingil juhul ei saa reaalsuse kohta kehtivad väited tuleneda aga puhtast mõistusest. Sealjuures ei eita Locke "igaveste tõdede" võimalikkust; kuid ta piirab sedalaadi arusaamade võimalikkuse üksnes ideede-vaheliste suhete valdkonnaga. Seevastu väiteid tegelikkuse enda vahekordade kohta ei saa kujundada kogemusest sõltumatult. Nad on meil olemas tänu asjadele, mis meelte vahendusel meie teadvuses ideid esile kutsuvad. Ratsionaalse evidentsuse puudumine mõnel olemasoleval väitel ei kujuta endast seega tingimata puudujääki, vaid seda võib vaadelda ka märgina vastavate otsustuste faktuaalsusest.

Koos ratsionalistlikku epistemoloogiaga heidab Locke kõrvale ka ratsionalistlikku teadusekäsituse, mille kohaselt teadus pidi olema ülesehitatud aksiomaatilises vormis. Locke on seisukohal, et aksiomaatiline meetod on õiguspärane üksnes matemaatikas, kuna matemaatilised väited kehtivad üksnes antud teadusala mõistete vaheliste suhete kohta. Faktuaalset sisu omavates teadustes on see aga lubamatu, kuna vastasel korral võiks seal sobivate aksiomaatiliste eelduste valimise korral tõestada ükskõik mida. Seega peavad faktuaalse sisuga teadused toetuma empiirilisele vundamendile. Seda empiirilist vundamenti moodustavate elementide määratlemine oli Locke`i "Esse" üks peamisi ülesandeid.

"Sünnipäraste ideede" õpetuse kriitika. Locke on seisukohal, et ratsionalism on olemuslikult seotud "sünnipäraste ideede" õpetusega. Soovides ratsionalismi kummutada võtabki ta oma "Esse" esimeses raamatus kriitika tule all mitte ratsionalismi tervikuna, vaid just nimelt selle õpetuse, eeldades ilmselt, et koos antud õpetuse kummutamisega oleks kummutatud ka kogu ratsionalism. Samal ajal pole kaugeltki selge, kes tema kaasaegsetest esindas "sünnipäraste ideede" õpetust niisugusel kujul, nagu antud teoses seda õpetust on kirjeldatud. Kuna Locke kritiseerib nimelt aktuaalselt sünnipäraste ideede eeldust, siis ei saa selleks olla Descartes, kes toetus oma arutluses üksnes ideede potentsiaalse "sünnipärasuse" eeldusele.

"Sünnipäraste ideede" õpetuse käsitledes kontsentreerub Locke järgnevalt loetletud punktidele:

1. Ta tõstab esile, et tema poolt kritiseeritava õpetuse pooldajad osutavad oma väite toetuseks nn. "üldisele nõustumisele" teatud ettekujutustega, mida seetõttu tulekski pidada "sünnipärasteks".

Tema vastuväide selle teesile põhineb järgmistele argumentidele:

a) inimeste “üldist nõusolemist” teatud ideede ja printsiipidega (kui eeldada millegi sellise olemasolu) saab seletada ka ilma “sünnipärasuse” hüpoteesi kasutamata, lihtsalt näidates, et on olemas ka teine viis selle saavutamiseks;

b) tegelikult aga mingit väidetavat “üldist nõusolekut” ei eksisteeri. See ilmnevat faktist, et väikesed lapsed ja vaimse arengupeatusega täiskasvanud ei ole midagi kuulnud vastuolu lubamatuse seadusest – sellest ratsionaalselt evidentsest “ideest”, mida kõige sagedamini nimetatakse “sünnipärase idee” näitena;

c) väita vastuseks sellele argumendile, et lapsed ja arengupeatusega täiskasvanud küll omavad antud printsiipi “sünnipäraselt”, kuid ei teadvusta seda endale, on Locke sõnul absurdne. Tema jaoks on millegi teadvuses olemasolemine ja selle olemasolemise teadvustamine üks ja seesama asi.

d) sünnipärase moraali printsiipide eeldamine kritiseeritava õpetuse pooldajate poolt on kummutatud aga selle faktiga, et mõned rahvad toimivad otse vastupidiselt neile väidetavalt sünnipärasele moraali printsiipidele, s.t. sooritavad kristlase jaoks kuritegelikke toiminguid ja ei tunne sealjuures mingeid südametunnistuse piinu. See tähendab, et nad peavad oma käitumist moraalselt täiesti lubatavaks.

e) isegi jumala idee kohta ei saa väita, et see on olemas kõigil, kuna eksisteerivad rahvad kellel pole isegi nimetust jumala kohta, nagu ka mitte religiooni ega kultust.

2. “Sünnipärase ideede” õpetuse pooldajad võiksid küll eeldada, et ehkki mõistus ei sisalda niisuguseid ideid endas valmiskujul, võib ta neid “luua” või “leiutada”. Kuid ka see võimalus on Locke`i hinnangul kategooriliselt välistatud. Inimmõistus on võimeline küll kogemusest saadud ideid erinevatel viisidel omavahel kombineerima, kuid ei suuda mitte mingil juhul tekitada niioelda “tühjalt kohalt” isegi mitte kõige lihtsamat ideed.

3. Järelikult saab mõistus oma tunnetusmaterjali eranditult kogemusest. Hing mõtleb üksnes peale niisuguse materjali saamist. Ning pole mingit põhjust eeldada, et mõistus mõtleks midagi enne kogemust, n.ö. “sünnipäraselt”.

Lihtsad ideed; primaarsed ja sekundaarsed kvaliteedid. Kui “Essee” esimeses raamatus olid analüüsi esemeks eelkõige väited (“sünnipärase ideede” õpetuse väited), siis teises raamatus võtab Locke vaatluse alla ideed. Tema eesmärgiks on selle rolli kindlakstegemine, mida ideed otsustustes mängivad. “Idee” all peab Locke silmas “kõike, millega mõistus tegeleb, kui inimene mõtleb”. “Mõistus” tähistab siinkohal teadvust üldiselt, mitte mõnd spetsiifilist võimet selles. Locke`i jaoks on iseenesestmõistetav, et üksnes ideed saavad olla teadvuse vahetuks objektiks. Idee on tema käsitluses teadvusestõltumatu, ekstramentaalse maailma asjade tunnetamise meediumiks, mis peab olema vahetult tuttav, et teha enda kaudu võimalikuks teadvusestõltumatute asjade kaudne tunnetamine. Kuigi inimitunnetusele on niisiis vahetult antud üksnes tema enda teadvuse sisu, kujutab teadmine Locke`i järgi endast siiski teadvusestõltumatute objektide teadmist.

Sellise teadmise-käsituse põhjendamise poole liigub Locke menetluse kaudu, mida võiks nimetada analüütiliseks. Viimane seisneb kompleksideede lahtiliigendamises selleks, et tuua esile lihtsaid ideid kui kompleksideede aluskomponente. Lihtsad ideed (*simple ideas*) ehk vaatlusandmed peaksid niisiis kujutama endast baasi tunnetusprotsessi universaalsele seletusele. “Vaatlus” hõlmab antud juhul endasse mitte üksnes nägemist, kuulmist, kompimist jne., st. meeltetaju (*sensation*) ehk välist vaatlust, vaid ka psüühiliste protsesside ja seisundite läbielamist, st. refleksiooni ehk sisemist vaatlust. Kuna refleksioon on võimalik alles siis, kui meeltetajuga on mingitlaadi sisud teadvusele antud, siis näib meeltetaju omavat primaati refleksiooni ees. Kuid erinevalt Descartes`ist, kes käsitles traditsiooni kohaselt refleksiooni intellekti funktsioonina, on see Locke jaoks osaks “kogemusest”. Seetõttu ei ole refleksiiivne mõtlemine tema jaoks, jällegi erinevalt Descartes`ist, ka iseenele lõpuni läbipaistev.

Toetudes eeldusele, et on olemas üksnes need kaks tunnetusallikat, liigitab Locke lihtsaid ideid järgmiselt: 1) üksnes ühe meele kaudu tekkinud ideed, 2) rohkem kui ühe meele kaudu tekkinud ideed, 3) refleksiooni kaudu tekkinud ideed, 4) refleksiooni ja meeltetunnetuse kaudu tekkinud ideed. Esimesse rühma kuuluvad niisiis meelespetsiifilised lihtsad ideed värvidest, helidest, lõhnadest jne. Teise rühma kuuluvad sellised ideed nagu “ruum”, “ulatus”, “kuju”, “liikumine”. Refleksiooni kaudu tekkinud ideede näiteks võivad olla “tajumine” või

“tahtmine”. Välise ja sisemise vaatluse koostoimes tekivad näitena sellised ideed nagu “nauding”, “eksistents”, “jõud”, “aeg”.

Üheks Locke'i õpetuse enim tähelepanu pälvinud aspektiks oli tema käsitlus primaarsetest ja sekundaarsetest kvaliteetidest, ehkki Locke pole antud õpetuse algupäraseks autoriks, vaid leidis selle R. Boyle'i ja teiste kaasaegsete loodusteadlaste töödest juba eest. Selle jaotuse printsiibiks on idee ning ideeale vastava objekti sarnasus. Locke nimetab ideid “primaarseteks” kui need annavad oma struktuuris edasi vastava objekti struktuuri. Kui seda ei toimu, on tegemist “sekundaarsete” ideedega. Locke eeldab siinjuures, et materiaalsed esemed omavad korpuskulaarset struktuuri ja on kirjeldatavad eranditult kvantitatiivsete tunnustega. Nende üksnes kvantitatiivsete mõistete abiga kirjeldatavad mõjutused meie meeltele kutsuvad seevastu subjektis esile ka värvide, helide jne. mitte-kvantitatiivseid aistinguid, ehkki asjad ise, või vastavalt, neid moodustavad korpuskulid, ei ole värvilised, helisevad jne.

Locke väidab mitmel korral, et nn. “sekundaarsed kvaliteedid” eksisteerivad üksnes subjektis. Kuid samas annab ta kõne all olevale mõistele ka selliseid seletusi, mis teevad raskeks nende mõistmise üksnes subjektiivsete ettekujutustena. Nii määratleb ta “ideid” teadvuse vahetute objektidena ja “kvaliteete” teadvusestõltumatu objekti võimena ideid esile kutsuda. Seega on kõik lihtsad ideed asjade kvaliteetide poolt esile kutsutud, ning neid kvaliteete saab liigitada sellisteks, mis sisalduvad keha mõistes (nimelt tugevus, ulatus, kuju, liikumine, nagu ka korpuskulite mass, arv ja paiknemine), ja sellisteks, mida saab kehale omistada üksnes niivõrd, kui see on vahekorras tajuva subjektiga. Niisiis määratleb Locke sekundaarseid kvaliteete asja võime või jõuna, teatud laadi ideid meis esile kutsuda. Kuna asjadele endile ei saa omistada mingeid muid omadusi peale korpuskulite ulatuvuse, tugevuse, kuju, massi, arvu ja korralduse, peavad “jõud”, millest Locke kõneleb seoses “sekundaarsete kvaliteetidega”, olema taandatavad neile loetletud omadustele. See tähendab, et sekundaarsed kvaliteedid on tegelikult needsamad primaarsed kvaliteedid, kuid käsitletud põhjustena nende ettekujutustele, mis ei ole sarnased primaarsetele kvaliteetidele. Sellise interpretatsiooniga ei kooskõlastu aga need Locke'i väited, milles ta eitab, et sekundaarsed kvaliteedid on midagi asjades endis olevat. Seega tähistab Locke väljendiga “sekundaarne kvaliteet” kord teatud laadi ideid, kord midagi asjades, mis nendele ideedele vastab, nimelt võimet kutsuda kõne all olevat asja vaatlevas subjektis esile ideid, mis sellele asjale sarnased ei ole.

Kompleksideed. Demonstreerimaks seda, et igasugune teadmine pärineb kogemusest, tuleb Locke'il näidata, et kompleksideed – ka sellised, mis vahetust kogemusest kaugel – on ülesehitatud lihtsatest ideedest. Nende geneesi vaatekohalt käsitletuna kujutavad kompleksideed endast seega mõistuse tegevuse tulemust. Mõistus esineb ideedekujunduse võimena nelja viisil: ideid võrreldes, nende koostisosi üksteisest lahutades, lihtsaid ideid omavahel ühendades ja abstrakstioonivõimena.

Kuna on ilmne, et pole võimalik kõigi kompleksideede puhul kontrollida, kas neid saab täielikult tagasi viia lihtsatele ideedele, tuleb püüda jõuda ideede sellisele hõlmavale liigitusele, et kompleksideede klasside suhtes oleks võimalik küsida, kas seal eksisteerib lihtsatele ideedele redutseerimise võimalus. Locke jaotab kompleksideed substantside ideedeks, mooduste ideedeks ja relatsioonide ideedeks. Ning arutab kompleksideede lihtsatele ideedele taandamise küsimust järgnevalt substantside, mooduste ja relatsioonidega seoses.

Mis puudutab substantsi ideed, siis moodustavad partikulaarsete substantside puhul selle sisu suhteliselt püsivate omaduste ideede kompleksid, mida me oleme alati üksteisega koos kogenud ja seetõttu oleme harjunud eeldama neis teatud “substraati”, milles nad eksisteerivad. “Nagu olen öelnud, on vaim täidetud suure hulga lihtideedega, mille on sisestanud meeled kujul, nagu nad esinevad välistes asjades, või mõtlemine iseenda toimingute üle, ja vaim märkab, et teatud hulk lihtideid esineb alati koos; need ideed, mida eeldatakse kuuluvat ühele asjale ja vastavad sõnad, kohandatuna tavamõistmisele ning kiireks sõnumite edastamiseks, ühinevad ühes subjektis niivõrd, et saavad ühise nime; ideed, millest me tähelepanematuse tõttu kipume edaspidi kõnelema ja mõtlema kui ühestainsast lihtideest, ehkki see on tegelikult mitme idee ühendus; sest, nagu ma ütlesin, kujutamata ette, kuidas need lihtideed võiksid esineda omaette, harjume me oletama mingi substraadi olemasolu, milles nad saaksid eksisteerida ja millest nad tulenevad, ning mida me seetõttu nimetame substantsiks” [Essee

inimmõistusest, II, xxiii, 1-2] Locke peab selle kompleksi tagasiviimist oma koostisosadele põhimõtteliselt teostatavaks.

Locke'i äsjaesitatud käsitlus substantsi ideest kujutab endast lahtiütlemist traditsioonilise metafüüsika mõnedest põhilistest eeldustest. Viimane oli tema hinnangul ekslikult eeldanud, et meil on substantside kohta olemas lihtideed, sel ajal kui "substants" märgib tegelikult kompleksideid. See eksitus tuleneb Locke seletuse kohaselt asjaolust, et ühtse nimetusena, millega neid kompleksideid osutatakse, figureerivad enamasti üldnimed nagu näiteks "hobune", "kuld" või "vesi". Niisuguste mõistete definitsioonid soomõiste ja liigierisuse kaudu osutasid aristootellikus filosoofia-traditsiooni eelduste kohaselt antud nähtuste ühtsele olemusele tegelikkuses. Näiteks "inimese" jaoks oli selliseks definitsiooniks "mõistusega loom". Ka Descartes'i õpetuses kahest substantsist eeldatakse, et materia ja vaimu olemuseks on nende "lihtloomus" – vastavalt ulatuvuslikkus ja mõtlemine. Locke seevastu väidab, et mitte ükski meie definitsioonidest ega mõistetest, millega me määratleme substantside liike, ei vii meid kogemuses vaadeldavatest omadustest ja võimetest kaugemale, substantside sisemise alusloomuseni, millest need omadused ja võimed tulenevad – selleni, mis substants õieti on.

Mooduste ideed on Locke järgi teatud ideede hulga ühendused, mille puhul ei eeldata, et nad omaksid iseseisvat eksistentsi. Kui omavahel ühendatud ideed on ühelaadsed, siis kõneletakse lihtsatest moodustest (näiteks sellised ideed nagu "ruum", "kestvus", "kvantiteet"), kui nad on erilaadilised, siis on tegemist segamoodustega. Viimaste näideteks võivad olla sellised moraalselt hinnatavate nähtuste ideed nagu "tänulikkus" või "tapmine". Mõlemal juhul on selge, et taandatavus lihtsatele ideedele on samuti positiivselt vastatav.

Relatsiooni idee puhul ei ole see arutlus enam nii lihtsalt teostatav. Need ideed tekivad ideede kõrvuti seadmisest ja nende järgnevast mõttelisest võrdlemisest. Relatsiooni ideed eeldavad mõistuse vaadet ühelt ideelt teisele, mis on esimese idee kõrvale seatud. Võrdlus ei kaota ära võrreldavate asjade erinevust, mis ilmneb selles, et seesama relatsioon saab eksisteerida erinevate asjade vahel. Näiteks relatsiooniidee "võrdsus". Relatsioon ei ole midagi asjadesse kätketud, vaid midagi neile lisanduvat. Suhetes asuvate asjade ideed ei ole seega mitte materjal, vaid ajend relatsiooni-ideele. Kuigi relatsioonis olevate asjade ideed on taandatavad lihtsatele ideedele, ei pea see tähendama seda, et sama kehtib ka nende asjade vaheliste relatsioonide ideede kohta. Seega pole nad lihtsatele ideedele taandatavad ja neid peaks õigupoolest käsutama mitte-empiirilistena, kuigi Locke peab neid empiirilisteks.

Kõrvuti partikulaarsete (konkreetsete) ideedega eeldab Locke ka üldiste (abstraktsed) ideede olemasolu, mille loomine põhineb olemuslikult abstraktsioonile. Abstraktsioon seisneb selles, et mõistus käsitab üldistena partikulaarseid ideid, mis pärinevad partikulaarsetest asjadest. See toimub nii, et ta teeb nad – vaadeldes neid teistest asjadest ja reaalse eksistentsi asjaoludest (nagu aeg, koht jne.) lahutatult – kõigi nendega samalaadsete asjade representantideks.

Kompleksideede seas pälvisid hilisemas filosoofilises diskussioonis erilist tähelepanu Locke seisukohad üldise substantsi idee kohta. Erinevalt partikulaarsetest substantsidest on antud juhul tegemist ühtsena käsitletavate ja ühe nimega nimetatavate mooduste komplekside mittevaaeldava substraadi ideega. Locke möönab, et niisuguse substantsi idee on alati midagi ähmast ja tumedat. Väljend "substants" märkivat üksnes mingit "ei-tea-mida", sest empiristlikule seisukohale jäädes saab teada ju üksnes seda, mida on võimalik vaatluses selgesti tuvastada. "Niisiis kui keegi soovib uurida oma arusaama puhtast substantsist üldiselt, siis avastab ta, et tal pole sellest mingit muud ideed, kui arvamus, et ta ei tea, mis see on, mis kannab selliseid kvaliteete, mis suudavad meis tekitada lihtideid; neid kvaliteete nimetatakse tavaliselt aktsidentsideks ehk juhuomadusteks. Kui kelleltki küsitaks, mis on see subjekt, mis sisaldab värvuse või kaalu omadusi, siis poleks tal osutada muule, kui tahketele ja mingi ulatusega aineosadele: ja kui talt edasi päritaks, mis see on, mis sisaldab tahkuse ja ulatuse omadusi, ei oleks ta palju paremas olukorras kui ... hindu, kellelt pärast tema väidet, et maailm seisab suure elevandi seljas, küsiti, millel seisab elevand; ja selle peale vastas ta, et suure kilpkonna seljas; kuid kui edasi nõuti, et millele toetub too laia kilbiga kilpkonn, vastas, et millelegi, millest ta ei tea, mis see on. Ning seetõttu siin, nagu ka kõigil muudel juhtudel, kus me kasutame sõnu, ilma et me omaksime selgeid ja eristuvaid ideid, kõneleme me nagu

lapsed, kes küsimuse peale, mis see neile tundmatu asi on, vastavad meeleldi ammendavalt, et see on miski; mis sellise kasutuse juures ükskõik kas laste või täiskasvanute poolt ei tähenda tegelikult muud kui seda, et nad ei tea, mis; ja et asjast, millest nad teesklevad teadvat ja kõnelevat, puudub neil täielikult kindlapiirilise idee, ning et nad on sellest täielikus teadmatuses ja pimeduses. Seega idee, mis meil on ja mida me üldnimega nimetame substantsiks, pole muud kui oletatav, end tundmatu tugi neile kvaliteetidele, mida me peame olevaiks ja mille olemist ei suuda me ette kujutada *sine re substante*, ilma milletaigi, mis neid toetaks; me nimetame seda tuge *substantia*ks, mis vastavalt sõna tõelisele tähendusele on selges inglise keeles “allseisev, ülalhoidev” [Essee inimõistusest, II, xxiii, 1-2]. Kuid Locke ei ole siiski valmis lihtsalt kõrvale heitma traditsioonilise ontoloogia üht peamist mõistet. Ta eitab üksnes seda, et inimtunnetuses oleks olemas selget üldideed substantsist, kuid tumeda ja ebaselge ideena on ta valmis seda tunnistama. Vastavalt loobub ta “Essee” neljandas väljaandes eelpoolosutatud substantsi iseloomustusest “ei-tea-millena” ja piirdub väitega, et meil ei olevat tolle oletatava substraadi kohta mingit partikulaarset, selgepiirilist ja positiivset ideed.

Üldisest substantsi ideest eristab Locke partikulaarsete substantside ideed. Need kujutavad endast lihtsate ideede komplekse, mis on suhestatud enda ühtsuse tundmatu aluspõhjaga ja kätkevad endas seega üldist substantsi ideed. Partikulaarsete substantside ideed on mitte üksnes mooduste kompleksid, vaid sisaldavad endas ka ettekujutust nende mooduste seosest jõududega, mis neis moodustes väljenduvad. Lisaks sellele sisaldavad partikulaarsete substantside ideed endas ka ettekujutust sellest ülesehitusprintsibiist, millele vastavalt on teatud olemuslikud omadused seotud teatud kindla substantsiga. Kui üldine substantsi idee on ontoloogia (filosoofia) mõiste, siis partikulaarsete substantside mõistet seob Locke loodusteadusliku mõtlemisega. Nii näiteks tähendab mõiste “keemiline substants “kuld”” ühelt poolt midagi, mis omab teatud tihedust, teatud spetsiifilist kaalu, teatud värvust jne. (need on konkreetsed moodused), teiselt poolt aga ka üht vahetult mitteaadeldavat korpuskulaarset struktuuri, mille tõttu kullal on eelpoolnimetatud vaadeldavad omadused (moodused).

Ideede reaalsus ja adekvaatsus. Selgete ja ebaselgete, või vastavalt, selgepiiriliste ja hägusate ideede eristus, mis oli alustrajavaks Descartesile ja teda järgivatele ratsionalistidele, on Locke'i jaoks vähemoluline, kuna tema eeldustest tulenevalt ei ole ideed oma ebaselguse ja hägususe tõttu veel ilma igasuguse epistemoloogilise väärtuseta nagu kartesiaanid sedalaadi ideid käsitasid. Locke jagab ideid oma epistemoloogias reaalsseteks ja irrealsseteks (kimäärseteks, fantastilisteks), või vastavalt, adekvaatseteks ja mitteaadekvaatseteks ning seda lähtudes küsimusest, millises vahekorras on idee ja tegelikkuses eksisteeriv idee tekitaja.

Idee on Locke käsitlemise kohaselt “reaalne”, kui ta on kooskõlas oma prototüübiga, s.t. kui kõik tema elemendid on vastavuses ideega representeeritava eseme omadustega. Kuid selleks, et üht ideed saaks pidada “reaalseks”, ei ole vajalik, et ka representeeritava asja kõik (olemuslikud) omadused vastaksid selle asja ideele. Ideed, milles representeeritava asja kõik olemuslikud omadused on täielikult representeeritud, nimetab Locke “adekvaatseks”. Reaalne idee representeerib seega asja teatud olemuslikke omadusi, adekvaatne idee aga selle kõiki olemuslikke omadusi. Adekvaatse idee mõiste on seega kitsam kui reaalse idee mõiste: kõik adekvaatsed ideed on reaalsed ideed, kuid mitte kõik reaalsed ideed ei ole adekvaatsed.

Lihtsad ideed on Locke'i järgi niihästi reaalsed kui ka adekvaatsed. Nende reaalsus põhineb sellel, et nad on esile kutsutud nende asjade poolt, mille ideedeks nad on, nii et nad peavad olema vastavusse seatavad nende jõududega antud asjades, millest nad põhjuslikult sõltuvad. Niisugune vastavusse-seatavus ei pea tähendama sarnasust. Sekundaarsete ideede puhul ei saa nimelt eeldada mingit sarnasuse suhet. Pidades lihtsaid ideid adekvaatseteks toetub Locke jumala olemasolu eeldusele, kes on ideed ja asjad omavahel sellises vahekorras seadnud. Lihtsad ideed peavad reaalsed ja adekvaatsed olema, sest muidu ei oleks inimesel võimalik jumala poolt tahetud viisil maailmas oma elu elada. Jumala eeldus mängib Locke seega analoogilist rolli Descartes jumaliku *veracitas*'e printsibiile, kuid selle olulise erinevusega, et Locke'i järgi on sellega tagatud just lihtsate ideede adekvaatsus, mitte aga üldiste väidete adekvaatsus nagu Descartes'il.

Relatsioonide ideed on sel tingimusel reaalsed kui nad on vastuoluvabad. Kuid reaalsus ja adekvaatsus tähendab relatsioonide puhul midagi muud kui lihtsate ideede puhul, kuna relatsioonideed ei ole Locke'i käsitluse kohaselt mitte asjade representatsioonid, vaid meie vaimu loodud ettekujutused.

Partikulaarsete substantside ideed saavad olla reaalsed, kuid mitte adekvaatsed. Nad on reaalsed, kui lihtsad ideed, milles nad koosnevad, on omavahel seotud samamoodi nagu olemuslikud omadused asjades, mille ideedega tegu on. Kuid nad on mitteadekvaatsed, kuna mitte ühegi partikulaarse substantsi idee puhul ei saa me pretendeerida sellele, et too representeerib mõne substantsi (näiteks kulla) reaalsel olemust (*real essence*) täielikult, nii et selle substantsi kõik omadused oleksid antud mõistest tuletatavad. Väljend "reaalne olemus" tähistab Locke'il ühe substantsi jaoks karakteerset teda moodustavate korpuskulite korraldust. 17. sajandil ei olnud võimalik kindlaks teha, milline on mingi aine korpuskulaarne struktuur või teda moodustavate korpuskulite suurus, kuju ja asend. Kuna substantside reaalne olemus oli üksnes oletatav asi, siis tuli ka eitada võimalust saavutada substantsides adekvaatseid ideid.

Kui nüüd arvesse võtta seda, et partikulaarsete substantside kohta otsustuste langetamine oli Locke'i arusaama kohaselt loodusteaduste pärusmaa, sel ajal kui matemaatika ja praktilise filosoofia (eetika ja loomuõigusõpetus) otsustused käsitlevad erinevaid relatsioone, siis järeldub eelnevast, et üksnes matemaatikas ja praktilises filosoofias ongi tema järgi võimalikud adekvaatsetele ideedele toetuvad otsustused, loodusteadustes aga mitte. Üksnes matemaatiline ja eetiline teadmine saab olla absoluutselt kindel; loodusteaduste väited on seevastu alati põhimõtteliselt hüpoteetilised. Seega jääb Locke'i õpetuses ratsionalistlik teaduse-käsitlus kehtima küll praktilise filosoofia ja matemaatika jaoks, kuid mitte enam loodusteaduste valdkonnas.

Teadmise liigid. Locke liigitab teadmise laias laastus kaheks: faktuaalseks teadmiseks ja ideede vahelisi suhteid käsitlevaks teadmiseks. Ideede vahelisi suhteid käsitlev teadmine teeb kindlaks ideede vahelist kooskõla, või vastavalt, kooskõla puudumist ja vastuolulisust. Sedalaadi on Locke'i arusaama kohaselt matemaatiline ja eetiline teadmine. Niisuguse teadmise puhul ei ole küsimuse all ideede ja asjade vahelised suhted, sest matemaatilised ja eetilised ideed ei representeeri Locke'i käsitluse kohaselt mingeid asju, vaid on niiõelda "arhetüüpsed ideed". Väljaspool ideid ei ole niisugused asju nagu arvud. Arvud ongi arvuideed. Matemaatika käsitleb sedalaadi ideede omavahelisi vahekordi.

Faktuaalne teadmine seevastu esitab objektiivse kehtivuse nõude, s.t. siin on käsitluse all mitte pelgalt ideede vahelised suhted, vaid vahekorrad ideede – mis ainsana on meie poolt vahetult kogetavad – ja asjade vahel. Faktuaalse teadmise puhul tuleb niisiis näidata, et ja millisel viisil saavad otsustused siin olla objektiivselt kehtivad. Locke'i järgi peavad niisugust pretensiooni õigustatult omavad otsustused kätkema endas eranditult ainult reaalseid ideid. Sellest tulenevalt ei saa valdkond, mille kohta on võimalik omada faktuaalset teadmist, ulatuda kaugemale meeltetunnetuses ja refleksioonis vahetult kogetavast. Kuna loodusteaduse, näiteks Newtoni füüsika väited kätkevad endas ulatuslikumat kehtivuspretensiooni, siis jäävad selle teaduse väited põhimõtteliselt alati hüpoteetilisteks.

Erinevalt enam või vähem tõenäolistest tõesekspidamistest kätkeb faktuaalne teadmine endas veel kahte liiki teadmist, mis võivad pretendeerida klassikalise teaduslikkuse-mõiste kohaselt ranges mõttes teadmise staatusele. Need on intuiitivne teadmine ja demonstratiivne teadmine. Intuiitivne teadmine on meil oma enda mina ja selle teadvussisude eksistentsi kohta. Siin argumenteerib Locke üsna Descartes'ile sarnaselt, osutades, et kui ma ka peaksin kõiges muus kahtlema, siis kinnitab see kahtlus ise minu enda olemasolu. Kuid sedalaadi teadmine on väga kitsalt piiratud. Nii näiteks ei ole sellisel intuiitivsel viisil võimalik midagi tõsikindlat väita hinge olemuse kohta: "eeldades substantsi, milles eksisteerivad mõtlemine, teadmine, kahtlemine, liikumisvõime jne., on meil vaimu substantsist sama selge ettekujutus kui keha substantsist; viimasest eeldatakse (teadmata, mis see on), et see on väljast tulevate lihtideede substraat, teisest seda (sama vähe teades, millega on tegu), et see on nende toimingute substraat, mida me sooritame enda sees" [Essee inimõistusest, II, xxiii, 5].

Demonstratiivne teadmine (tõestusel põhinev teadmine) on Locke'i hinnangul võimalik jumala olemasolu kohta. Ka antud teadmise liik on kitsalt piiratud. Nii näiteks ei pea Locke

demonstratiivset teadmist teadvusestõltumatute asjade eksistentsi kohta absoluutselt kindlaks. See, et ideede “taga” on tegelikkus, pole tema hinnangul rangelt tõestatav, vaid on üksnes ülimal määral tõenäoline.

Keelefilosoofia ja universaalide-probleemi käsitlus. Keelelised väljendid omavad Locke'i järgi tähendust (*signification*) seeläbi, et nad on ideede märgid. Kui artikuleeritud hääliksused on lahutatud suhtest ideedega, ei kujuta nad endast midagi muud kui müra. Nii nagu üksnes ideed saavad olla teadvuse vahetuteks objektideks, saavad sõnad olla vahetus suhtes üksnes ideedega, ning nad ei saa märkida midagi ideede “taga”. Sõnade funktsiooniks on olla kas suhtlusmärkideks (kuulajatele) või fikseerivateks märkideks (kõneleja jaoks või antud keele raames mõtlejate jaoks).

Kuid mida fikseerivad üldnimetused? Locke lähtub nominalismi traditsioonis seisva mõtleja jaoks enesestmõistetavast eeldusest, et tegelikkuses eksisteerivad üksnes individuaalsed asjad ja nähtused. Viimaste kirjeldamiseks kasutatakse predikaate, mis kujutavad endast keele olulisi koostisosi. Kuid näiteks predikaati “on kollane” on võimalik omistada piiramatult paljudele individuaalsetele asjadele ning sellisena paistab see olevat oma loomult täiesti erinev pärisnimedest, mis tähistavad üksnes ühest ainsast nähtusest meil olevat ideed. Locke küsibki, kuidas omandavad keelemärgid üldiseid tähendusi? Milles seisneb see, mis ühendab selliseid väljendeid nagu “kollane” või “inimene” ja eristab neid väljenditest nagu “Platon” või “Tartu”, niisiis, milles seisneb nende predikaatide üldisus?

Seejuures lähtub Locke eeldusest, et predikaadid kujutavad endast nimesid. Nimede juurde peaks aga paratamatult kuuluma see, mida nendega nimetatakse. Kuna tegelikku maailma moodustavate individuaalsete asjade seas ei ole midagi, mis kutsuks meis esile ideid, mis vastaksid üldistele predikaatidele, näiteks ideed niisugusest nähtusest, mida märgiks predikaat “on kollane”, kuid tähendust-omava nimena peab see midagi nimetama, siis toob Locke sõnade ja individuaalsete asjade ideede vahele justkui vahendava entiteedina sisse abstraktselt-üldised ideed ehk “nominaalsed olemused”, nagu ta neid nimetab. Sõnad omandavad üldisi tähendusi selle kaudu, et nad tehakse üldiste ideede nimedeks, ideed aga saavad üldiseks abstraktsiooni kaudu, mille all Locke peab silmas erinevatele individuaalsetele nähtustele ühiste omaduste mõttelist eraldamist konkreetsetest asjaoludest (näiteks aja, koha jms. parameetritest) ja kujutluslikku fikseerimist. Seejuures on predikaadid põhimõtteliselt samasuguses vahekorras abstraktselt-üldiste ideedega, nagu näiteks pärisnimi “Lennart Meri” on isikuga, kes valiti 1992. aastal Eesti Vabariigi presidendiks.

Kuna Locke lähtus ettekujutusest, et predikaadid on nimed ja kuna nimed peavad olemuslikult midagi nimetama, tuli tal omistada universaalidele teatud teise astme eksistents. Neid ei ole küll olemas tegeliku maailma osadena; kuid nad on olemas kui midagi mõtletegevuse poolt sünnitatut, “vaimus olemasolevat”. Nad on justkui eeskujud, mis kõnelejal peavad silme ees olema, et ta oleks võimeline liigi- ja soomääratlusi reeglipäraselt kasutama. Sedalaadi positsiooni universaalide käsitlemises on kombeks nimetada kontseptualismiks. Locke'i kontseptualism leiab kriitilist käsitlemist tema noorema kaasaegse George Berkeley poolt.

Eitades seda, et universaalidele, üldistele soo- ja liigimääratlustele leidub reaalseid vasteid tegelikkuses, eitab Locke paratamatult ka kogu aristootellikku teaduslikkuse-kontseptsiooni. Aristootellik käsitlus näiteks bioloogiast suunas teoreetilise mõtlemise sellele, et liikide ja sugude paljususes, millest igal ühel on oma loomus ehk vorm, eristada neid ühendav “olemus” ja see defineerida. Selle õpetuse kohaselt jagab samalaadsuse teaduslik definitsioon soo olemuslike “erisuste” järgi alamsugudeks ja liikideks, paigutades samalaadsed nähtused omale kohale looduslikus hierarhias – “puule”, mis on juuripidi substantsi kategoorias, hargneb edasi elus ja eluta substantsiks, ning sealt edasi kuni oksteni, s.t. liikideni (nagu “Porphyriose puu” loogikaõpikus seda kujutas ning mõistma õpetas). Selline “reaaldefinitsioon” oli aristotellismis eristatud “nominaaldefinitsioonist”. “Reaaldefinitsioon” määratleb seletatava olemuse, millest tulenevad liigi ülejäänud omadused: s.t. omistab kõigile liigi esindajatele selle, mis neile on ühine ja loomuomane. Nii näiteks peaks selle kohaselt püstine asend, võime kõneleda ja naerda jms. tulenema inimese olemusmääratlusest mõistusliku elusolendina. “Nominaaldefinitsioon” seevastu esitab pelgalt kriteeriume, mille abil tuvastada mõne liigi isendeid.

Kui Locke väidab, et soo- ja liigimääratlused on pelgalt inimeste poolt konstrueeritud abstraktsed ideed, siis ei saa nende definitsioone kasutada selleks, milles oli nende funktsioon aristotellismis – nimelt maailmas esinevate spetsiifiliste olemuste otseseks identifitseerimiseks. Abstraktsete ideede konstruktsioonide õigustatus pidi jääma jätkuvalt lahtiseks küsimuseks, mille ainsaks otsustamise aluseks sai olla ajalooliselt arenev kogemus. Kõik kogemuslikud faktuaalsed väited saavad omada aga üksnes hüpoteetilist kehtivust ja on avatud korrigeerimisele vastavalt kogemuse ajaloolisele muutumisele.